

HISTORIA I KULTURA
ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM III

GMINA POSTOMINO

Redakcja:
WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI
JAN SROKA

SŁAWNÓ 2004

ABSTRACT: Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka (eds), *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej*, t. 3: *Gmina Postomino* [History and Culture of the Sławno region, vol. 3: Postomino Community]. Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno 2004. pp. 299, fig. 59, colour tabl. 52. ISBN 83-919236-3-0. Polish text with German summaries.

This is an edition of study of aspects of history and culture of the Postomino region [Pomerania, Poland]. These papers refer to history of the region which is virtually unknown for most of Polish current citizens. It hard to build a society without roots and without history. People who have lived here for over 50 years do not understand the cultural landscape which has been created and constructed for centuries. The aim of the collection of paper is to bring the history nearer. The knowledge about the past of the region will allow to understand the landscape and protect it as well as create a new social approach to the future.

Recenzent: prof. dr hab. Józef Lindmajer

© Copyright by Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka 2004
© Copyright by authors

Na okładce akwarela Günthera Machemehla *Pola w pobliżu Łącka z 1941 roku*

Publikacja dofinansowana przez Urząd Gminy w Postominie

Tłumaczenia na język niemiecki: *Brygida Jerzewska*

Redaktor: *Katarzyna Muzia*
Skład i łamanie: *Eugeniusz Strykowski*

Publikację wydano przy finansowym wsparciu Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej w Warszawie ze środków Republiki Federalnej Niemiec

Die Publikation ist mit finanzieller Unterstützung der Stiftung für Deutsch-Polnische Zusammenarbeit in Warszawa aus Mitteln der Bundesrepublik Deutschland herausgegeben worden

Wydawca/Herausgeber: Fundacja „Dziedzictwo”, 76-100 Sławno, ul. A. Cieszkowskiego 2
Wydawnictwo „Margraf”, 76-100 Sławno, ul. A. Cieszkowskiego 12d

ISBN 83-919236-3-0

Druk/Druck: Boxpol, 76-200 Słupsk, ul. Wiejska 24

Spis treści

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), JAN SROKA (Sławno): Małych ojczyzn czar – budowanie tożsamości kulturowej Ziemi Sławieńskiej . . .	7
ZBIGNIEW GALEK (Postomino): Dziś i jutro Ziemi Postomińskiej	15
WACŁAW FLOREK (Słupsk): Krajobraz gminy Postomino jako wynik ewolucji środowiska	21
IGNACY SKRZYPEK (Koszalin): Z najdawniejszych dziejów gminy Postomino	35
MIROSLAW CIESIELSKI (Berlin), PIOTR WAWRZYNIAK (Poznań): Rozwój osadnictwa w rejonie wsi Dzierżecin, pow. sławieński, w późnym okresie przedrzymskim, w okresie wpływów rzymskich i wędrówek ludów	75
ANDRZEJ CHLUDZIŃSKI (Dygowo): Nazwy miejscowe gminy Postomino .	91
SYLWIA WESOŁOWSKA (Szczecin): Z dziejów szkolnictwa na Ziemi Postomińskiej	119
SEBASTIAN DEREN (Sławno): Legenda Hansa Lange	135
ELŻBIETA SZALEWSKA (Słupsk): Siedziby dworskie i architektura pałaców Ziemi Postomińskiej	143
ZBIGNIEW SOBISZ (Słupsk), ZBIGNIEW CELKA (Poznań): Parki dworskie gminy Postomino	165
EWA GWIAZDOWSKA (Szczecin): Czar wakacji i smak codzienności – gmina Postomino w ikonografii	177
GERHARD WIETEK (Hamburg): Karl Schmidt-Rottluff in Jershöft (1920–1931)	209
ZBIGNIEW MIELCZARSKI (Sławno): Dzieje poligonu w Wicku Morskim . . .	219
ELŻBIETA RASZEJA (Poznań): Krajobraz kulturowy wsi Staniewice i Nosalin	233
RADOSŁAW BAREK (Poznań): Budownictwo ryglowe na Pomorzu – tradycja i współczesność. Realizacja projektu edukacyjnego w Łacku	251

KONSTANTY KONTOWSKI (Darłowo): Postomińskie cmentarze	259
ELŻBIETA FLOREK (Słupsk): Zagospodarowanie turystyczne gminy Postomino na tle walorów przyrodniczo-krajobrazowych i kul- turowych	273
Indeks osób	287
Indeks rzeczowy i nazw geograficznych	292
Lista adresowa autorów	297

Postomińskie cmentarze

KONSTANTY KONTOWSKI (Darłowo)

1. Wprowadzenie – kilka uwag o cmentarzach i formach grobów na Ziemi Postomińskiej

Na terenie gminy postomińskiej, położonej pomiędzy szerokim pasem nadmorskim a miastami: Darłowem, Sławmem i Ustką, znajdują się dziesiątki cmentarzysk i cmentarzy, gdzie na przestrzeni wieków grzebano zmarłych. Ślady najstarszych z nich znamy jedynie z nielicznych znalezisk archeologicznych (por. Skrzypek w tym tomie). W kulturze łużyckiej obowiązywał zwyczaj ciałopalenia, a prochy chowano w popielnicach (urnach) składanych pod kamienno-ziemnymi kurhanami, a później na cmentarzyskach płaskich (Kostrzewski 1966: 46).

Dominującą formą grobu w epoce żelaza stały się skrzynie kamienne zawierające z reguły po kilka pochówków. Groby te były budowane z płasko łupanych kamieni. Wewnątrz składano popielnice o charakterystycznej dla tej kultury formie – zwane urnami twarzowymi (Kostrzewski 1966: 84). Na urnach tych umieszczano realistyczny bądź schematyczny wizerunek twarzy zmarłego, a przykrywano pokrywami czapkowatymi (np. Pałówko; Spors 1994: 25–26). Następnie wykształcił się nowy typ grobu – grobu jamowego, w którym cała pozostałość stosu składana była w zwykłej jamie, a w okresie wpływów rzymskich zaczęto stosować pochówki szkieletowe. Takie cmentarzyska znane są m.in. z Noskowa i Postomina (Spors 1994: 31).

W okresie wczesnośredniowiecznym w obrządku pogrzebowym nadal obowiązywało ciałopalenie. Dopiero od czasów chrystianizacji Pomorza i założenia biskupstwa w Kołobrzegu zaczęły powoli na-

stępować zmiany w zwyczajach pogrzebowych i sposobach chowania zmarłych. W tym czasie powszechnym stał się obrządek chowania zmarłych niespalonych. Chrześcijańska wiara w to, że m.in. sposób pochówku daje możliwość przejścia do „życia wiecznego”, przyczyniła się do tego, iż zmarłych zaczęto chować w miejscach poświęconych, tj. w kościołach i na terenach przykościelnych. Pod posadzką naw bądź w kryptach chowano oczywiście osoby przynależne do najbliższej sfery Kościoła, a w otoczeniu pozostałe osoby.

Już od drugiej połowy XVIII wieku zaczęto grzebać zmarłych na cmentarzach lokowanych z dala od siedzib ludzkich, co wiązało się z ich dynamiczną urbanizacją i względami sanitarnymi.

2. Cmentarze przykościelne

Na terenie dzisiejszej gminy Postomino istnieją do dzisiaj cmentarze o metryce średniowiecznej. Są to cmentarze przykościelne, założone w czasie budowy pierwszych świątyń bądź tuż po ich wzniesieniu w poszczególnych wsiach. Do najstarszych należą cmentarze w: Łącku, Marszewie i Staniewicach, istniejące przypuszczalnie już od połowy XV wieku, w Pieszczu, pochodzący z końca XV wieku, w Chudaczewie, z przełomu XV/XVI wieku, w Pieńkowie, z końca XVI wieku, a cmentarze w Pałowie i Rusinowie założone były przypuszczalnie na początku XVII wieku.

W średniowieczu kościoły budowano zazwyczaj w centralnej części wsi, stąd też kształt otaczających je cmentarzy uwarunkowany był ukształtowaniem terenu, a także wiejską zabudową. Początkowo cmentarze oddzielano głębokim rowem, by uniemożliwić wejście zwierzętom, a od XVI wieku zaczęto je grodzić. Najpierw stosowano drewniane płoty, następnie wygradzano kamiennymi bądź ceglanymi murkami. Granice cmentarza dodatkowo obsadzano drzewami – lipą drobnolistną lub dębem szypułkowym, które miały chronić nie tylko cmentarze, ale również osłaniać kościoły przed pożarami. Wewnątrz ogrodzenia, w centralnej części cmentarza musiał być ustawiony symboliczny krzyż, a niekiedy latarnia. Wraz z zielenią i wieżą kościelną były one ważnymi elementami kompozycji cmentarza i krajobrazu wsi.

Dzisiaj większość cmentarzy przykościelnych jest nieczynnych. Istnieją tylko jako porośnięte trawą place przykościelne, gdyż nagrobki, krzyże i mogiły zostały z nich usunięte na przełomie lat 60.

i 70. XX wieku. O ich grzebalnym charakterze świadczą obecnie skromne przekazy źródłowe, archiwalne materiały kartograficzne, a także zachowany drzewostan i fragmentaryczne części wyposażenia. Aktualny stan zachowania poszczególnych cmentarzy jest następujący:

- 1) w **Chudaczewie** zachował się szpaler starych lip w ogrodzeniu, cokół pomnika poległych w I wojnie światowej, liczne cokoły i fragmenty nagrobków z lat 20. i 30. XX wieku;
- 2) w **Łacku** zachowało się w części kamienne ogrodzenie, gotycka ceglana bramka wejściowa, szpaler pomnikowych lip wokół granic cmentarza, cokół pomnika poświęconego poległym w I wojnie światowej oraz jedna płyta nagrobna, wykorzystana obecnie jako klęcznik pod krzyżem misyjnym (Tabl. I: A);
- 3) w **Marszewie** zachowane są fragmenty kamiennego ogrodzenia, uzupełnione w czasie remontu cokołami dawnych nagrobków (por. Steckmann 1989: 1009). Po północnej stronie wieży kościoła istnieje płyta epitafijna z piaskowca Friedricha Wilhelma A [...] pochodząca z 1833 roku i fragment nagrobka z czterema narożnymi słupkami, w których pierwotnie osadzone były metalowe kojce. W zieleni cmentarnej zachowała się lipowa aleja, fragmenty świerkowego szpalera oraz zwisający jesion – jako element zieleni stwarzający nostalgiczny nastrój;
- 4) w **Pieńkowie** przy wejściu na plac kościelny zachowało się kamienne żarno, wykorzystywane jako kropielnica, częściowo starodrzew (klony, jesiony, dęby), fragmenty zabytkowego ogrodzenia z luźno ułożonych kamieni polnych oraz ceglane słupki bramne. Po północnej stronie cmentarza utworzono rodzaj lapidarium, do którego przeniesiono cokół pomnika poległych w I wojnie światowej i marmurowy krzyż z nagrobka zmarłej w 1899 roku Elisabeth von Below¹. Ciekawostką lapidarium jest płyta epitafijna urodzonej w 1766 roku w Marsylii, a zmarłej w 1819 roku w Pieńkowie majorowej Marianne Eleonore von Benlivegni. Płytę wykonano z piaskowca w kształcie czworoboku, ozdobionego wydłużonym

---

¹ W 2002 roku w czasie rozpoznania cmentarzy powiatu sławieńskiego krzyż był w dobrym stanie. W kwietniu 2004 roku – w trakcie przeglądu cmentarzy gminy Postomino – znaleziono krzyż rozbity, zrzucony na leżącą na ziemi płytę E.M. von Benlivegni.

owalem ze starannie wyrytą inskrypcją: FRAU MAJORIN/ MARIANNE ELEONORE/ VON BENLIVEGNI GEBORNE VON/ MARSIGLI GEB. DEN 26 STE JU/ LI 1766 GEST. 21...D/EZEMBER 1819 / MATH. 3,6. W narożach płyty umieszczono cztery rozetki (Tabl. I: B).

Do 2000 roku epitafium tkwiło w betonie przykościelnego chodnika. Dziś trudno ustalić, jakie było pierwotne miejsce pochówku majorowej. Nazwisko Marianny Eleonory von Benlivegni związane jest z Pieńkowem poprzez ożenek jej córki z właścicielem miejscowego majątku – Henrykiem von Below. Henryk wraz ze swoimi braćmi stworzył intrygujący ruch religijny oparty na wnikliwej lekturze Biblii. Ruch ten określany jako „sekta Belowian” obejmował w latach 30. XIX wieku około 1400 wiernych. Władze pruskie dopatrywały się w sekcie wrogiej dywersji katolickiej, a wiadomym jest, że Majorowa i jej córka były katoliczkami;

- 5) w **Pieszczu** zachowane są pomnikowe dęby, fragmentarycznie cokoły nagrobków, z których część wmontowano w kamienne ogrodzenie, jeden ceglany słupek bramy głównej. W kościele znajdują się krypty grobowe patronów i właścicieli wsi – rodziny von Below i von Krockow.
- 6) w **Postominie** zachował się jedynie pomnik ku czci poległych w I wojnie światowej;
- 7) w **Staniewicach** o dawnym cmentarzu świadczą jedynie dwie zachowane lipy drobnolistne oraz cokół w formie przyzmy kamieni po dawnym pomniku ku czci poległych w I wojnie światowej.

Na terenie gminy Postomino czynne są tylko dwa cmentarze przykościelne. Na miejscu dawnych pochówków dokonywane są nowe, a w miejsce usuniętych starych nagrobków budowane są współczesne pomniki. Na cmentarzach tych zachowały się tylko śladowo elementy dawnego wyposażenia:

- 8) w **Pałowie**, na którym zachowały się kojce, wtórnie użyte do wydzielenia placu przykościelnego od kościoła, wzniesionego w drugiej połowie XIX wieku. Pierwotny kościół usytuowany był po przeciwnej stronie do obecnej świątyni, tj. po wschodniej stronie cmentarza;
- 9) w **Rusinowie**, gdzie dawne nagrobki zostały usunięte poza teren cmentarza, a czytelne są jedynie jego historyczne granice. Zachowało się także kilka egzemplarzy starych lip.

3. Cmentarze wiejskie

W związku z ukazaniem się dekretu Fryderyka Wielkiego z 1773 roku zakazującego grzebania zmarłych na terenach przykościelnych, rozpoczęto zakładanie cmentarzy z dala od siedzib ludzkich. Cesarski dekret został wymuszony dynamicznym rozwojem miast i wsi, zagęszczeniem ludności, a co za tym idzie wymogami natury sanitarnej. Proces lokowania nowych cmentarzy trwał jednak dość długo, gdyż ludność nie zgadzała się na grzebanie zmarłych wprost do ziemi i omijała dekret.

Na terenie obecnej gminy Postomino cmentarze wiejskie powstały w XIX wieku. Do najstarszych należą: cmentarz wiejski I w Staniewicach, założony przypuszczalnie pod koniec XVIII albo na początku XIX wieku, oraz cmentarz w Wilkowicach, istniejący od 1838 roku. Data ta zachowała się na cokole słupka bramy głównej cmentarza (Tabl. II: A). W ciągu XIX wieku powstały także nowe miejsca na pochówki w Łącku, Marszewie, Postominie i cmentarz II w Staniewicach, położony naprzeciw cmentarza I, oddzielony od niego drogą wiejską. Na przełomie XIX i XX wieku założono cmentarze wiejskie w: Chudaczewie, Nosalinie, Pieńkowie i Pieszczu².

Cmentarze wiejskie lokalizowano głównie przy drogach, w odległości dochodzącej czasami aż do 1 km od granicy wsi. Wszystkie nowo zakładane miejsca grzebalne różnią się zasadniczo od poprzednich (cmentarzy przykościelnych) kształtem oraz rozplanowaniem wnętrza, podzielonego zazwyczaj regularnym układem alejek. Granice cmentarza obsadzano najczęściej szpalerami świerków, a aleje wewnętrzne lipą drobnolistną. Główna aleja często zamknięta była kaplicą cmentarną, jak w wypadku cmentarza w Pieńkowie, ale zdarzało się także, że kaplice lokowano przy wejściu na cmentarz – jak to było w Łącku.

4. Kaplice cmentarne grobowe

Ludzie od najdawniejszych czasów czcili swoich zmarłych w różnorodny sposób. Jednym z nich było wznoszenie zmarłym grobowców, karnerów, ossariów, mauzoleów i kaplic cmentarnych.

² Według map z końca XIX wieku oraz z lat 30. XX wieku, w tym mapy z 1893/1894: *Agronomische Wohnungen zu Rügenwalde, zu Gruppenhagen*. K. Keilhack, Berlin 1899.

Tego typu architektura sepulkralna stawiana była jako integralna część świątyni albo w formie samodzielnych budowli lokalizowanych w obrębie cmentarzy. Budowle te służyły jako miejsca pochówków. Obecnie zarówno dawne, jak i wznoszone współcześnie służą przechowywaniu doczesnych szczątków, upamiętnienia zmarłych oraz jako miejsca obrzędów liturgicznych.

Najstarszymi formami budowli sepulkralnych były krypty, zawsze budowane w podziemiach kościołów. W niewielkich wnętrzach składano w sarkofagach bądź trumnach zmarłych przeważnie stanu duchownego i świeckich zasłużonych nie tylko dla społeczności kościelnej. Nieco później pojawił się inny rodzaj budowli sepulkralnej związanej z kościołami, ale już o własnej, wyodrębnionej formie architektonicznej. Były to karnery – budowle o różnym układzie przestrzennym, przyległe do murów świątyni. Zwykle bywały wielokondygnacyjne, z kryptą w podziemiu i kaplicą do odprawiania nabożeństw i modlitw powyżej. Stały się niejako pierwowzorami późniejszych kaplic cmentarnych, budowli wznoszonych już samodzielnie na terenach cmentarzy. Rozwój tego typu budownictwa rozpoczął się dopiero od połowy XIX wieku wraz z wprowadzaniem w życie cesarskiego dekretu zakazującego pochówków na terenach przykościelnych.

Większość kaplic cmentarnych na terenie dzisiejszej gminy Postomino powstało na przełomie XIX i XX wieku. Zwykle reprezentowały podobną formę przestrzenną – bezwieżowej, salowej budowli nakrytej dwuspadowym dachem, założonej z reguły na rzucie czworoboku. Wystrój elewacji wyrażony był kształtem portalu, wykrojem okna, fryzem, gzymsem i innym elementem architektonicznym, charakterystycznym dla neostylów. Dobrym przykładem takiego rozwiązania są dwie eklektyczne kaplice z przełomu XIX/XX wieku zachowane w Łącku i Pieńkowie. Najokazalszą natomiast jest kaplica w Postominie, współczesna, utrzymana w stylistyce neoromańskiej (Tabl. II: B). Jest ona zlokalizowana na wprost wejścia głównego, tuż obok alei lipowej, założona na planie prostokąta, z małym wydzielonym prezbiterium i okazałym gankiem. Elewacje opięte są przyporami i podzielone oknami zamkniętymi półkoliście. Wzniesiona została w połowie lat 90. XX wieku i stanowi doskonały przykład współczesnego zapotrzebowania na ten typ budownictwa sepulkralnego.

TABLICA I

A. Cmentarz przykościelny w Łącku z zachowanym kamiennym ogrodzeniem, gotycką ceglana bramką wejściową oraz szpalerem lip.
Fot. K. Kontowski

B. Cmentarz w Pieńkowie - płyta epitafijna Majorowej Marianne Eleonore von Benlivegni. Fot. K. Kontowski

TABLICA II

A. Cmentarz w Wilkowicach - cokół słupka bramy głównej cmentarza z wyrytą datą jego powstania (1838). Fot. K. Kontowski

B. Postomino - współczesna kaplica cmentarna utrzymana w stylistyce neoromańskiej. Fot. K. Kontowski

TABLICA III

A. Cmentarz w Pałowie - kuty krzyż żelazny z płaskowyciętą figurą Chrystusa i przymocowanym, opadającym w dół daszkiem w kształcie podkowy. Fot. K. Kontowski

B. Pomnik w formie głazu narzutowego - nagrobek Hermana (nazwisko nieczytelne) zmarłego w 1927 roku, pochowanego na cmentarzu wiejskim w Pieszczu. Fot. K. Kontowski

TABLICA IV

A. Postomino - cokół pomnika poległych żołnierzy z płaskorzeźbą ukazującą prawym profilem dynamiczną postać kroczącego na bosy żołnierza. Fot. K. Kontowski

B. Wilkowice - obecny stan zachowania cmentarza ewangelickiego. Fot. K. Kontowski

5. Formy nagrobków

Na wszystkich omawianych cmentarzach gminy postomińskiej zachowały się jedynie nieliczne płyty z końca XIX wieku oraz okresu międzywojennego. Jednym z najbardziej rozpowszechnionych typów nagrobka na Pomorzu w XIX/XX wieku był kuty, żelazny krzyż z nasadzonymi kotwicami i tulipanami. Są one niezwykle proste i skromne w swoich kształtach (Bonowska 1999b). Na cmentarzu w **Pałowie** zachowanych jest kilkanaście kutych krzyży żelaznych z lat 30. XX wieku, wzorowanych zapewne na lokalnej tradycji, ale w znacznie uproszczonych w swojej formie. Ramiona tych krzyży zakończone są ostrym grotem, a na przecięciu ramion, ponad płasko wyciętą figurą Chrystusa, przymocowany jest podkowiasty, opadający w dół daszek (Tabl. III: A). Zostały one użyte wtórnie przy pochówkach po 1945 roku. Jeszcze do niedawna dość często spotykanym na cmentarzach postomińskich typem nagrobka był żeliwny krzyż ustawiany na kamiennym lub cementowym cokole (np. w **Pieńkowie** na cmentarzu przykościelnym do 2002 roku istniał krzyż z sygnaturą warsztatu odlewniczego „L [lub B] Schenemann Rügenwalde”³).

Żeliwne krzyże posiadały zróżnicowane formy zdobnicze, począwszy od skromnej dekoracji ograniczającej się do trójlistnego zakończenia ramion aż po rozbudowane, ażurowe. Małe krzyże, o całej powierzchni ażurowej, z ceramiczną płytką inskrypcyjną ustawiane były tylko na grobach dziecięcych (np. **Pieńkowo** – cmentarz wiejski).

W drugiej połowie XIX wieku i na początku wieku XX popularne były także krzyże kamienne z malowaną inskrypcją. Obecnie ta forma zachowała się tylko na cmentarzu w **Marszewie**, wtórnie użyta na nagrobku małżeństwa Grety i Fritza Tietmann, zmarłych kolejno w 1955 i 1956 roku.

Poza wymienionymi formami nagrobków spotyka się pomniki w formie naturalnych (narzutowych) głazów granitowych, np. w **Pieńkowie/Stawiskach** – grób rodziny von Below, a w **Pieszcu** – nagrobek Hermana (nazwisko nieczytelne), zmarłego w 1927 roku, pochowanego na cmentarzu wiejskim (Tabl. III: B).

³ Podobne warsztaty odlewnicze i fabryki kamieniarskie działały w końcu XIX i na początku XX wieku w wielu miastach pomorskich, m.in. w: Szczecinku, Koszalinie, Sławnie, Lęborku i w Słupsku (por. Bonowska 1999a, też Ueberschär 1972: 441).

Najbardziej rozpowszechnionymi nagrobkami w latach 20. i 30. XX wieku były produkowane masowo nagrobki ze sztucznego kamienia i z lastriko. Wśród najbardziej popularnych wzorów był plastyczny motyw ściętego pnia dębu, na którym ukośnie mocowano metalowe tablice inskrypcyjne. Obecnie zachowane są na cmentarzach wiejskich w **Nosalinie**, **Pieszczu** i **Marszewie**. W okresie międzywojennym popularnością cieszyły się również stelle zdobione motywami róży lub liścia palmy rzuconej na krzyż, stelle z wnęką zakończoną łukiem, wypełnioną czarną szybą z rytymi, złożonymi literami inskrypcji. Stelle zachowane są obecnie na cmentarzach w: **Marszewie**, **Pieszczu** (nagrobek Berty Ulrich, zmarłej w 1933 roku), **Nosalinie** i **Wilkowicach**. W końcu lat 30. pojawiły się odlewane masywne krzyże z lastriko o krótkich ramionach, ustawiane na solidnych cokołach. Najliczniej zachowane są na cmentarzu wiejskim w **Pieszczu** (m.in. nagrobek Huberta Vossa z 1936 roku).

6. Cmentarze rodowe

W XIX wieku na terenie Pomorza, w tym i na terenie gminy Postomino, pojawiły się cmentarze prywatne, będące własnością rodów szlacheckich. Zazwyczaj stanowią one zespół przestrzenno-architektoniczny sytuowany w parku pałacowym lub dworskim. Szczególnym elementem tego zespołu były mauzolea bądź kaplica grobowa. Sytuowane w odległych zakątkach parków miały służyć nie tylko funkcjom sepulkralnym, ale także estetycznym i emocjonalnym. Miały służyć wywoływaniu określonych uczuć melancholii, nostalgii i budzić określone skojarzenia.

Na terenie gminy Postomino występuje szczególny cmentarz rodowy. Jest on usytuowany na terenie parku w Pieńkowie/Stawiskach, a stanowi miejsce pochówku rodziny von Bellow, zamordowanej w 1945 roku przez wojska radzieckie. Zamordowani ostatni właściciele majątku – Sybille von Bellow i Sachs von Wittenau, jej mąż, oraz matka Ewa von Bellow, żona starosty sławieńskiego, zostali pochowani w parku na skarpie opadającej w kierunku stawu. Dzisiaj grób zdobi wyżej już wspomniany narzutowy gład z rytymi nazwiskami. W **Pieszczu** zgodnie z mapą z 1934 roku na terenie krajobrazowego parku dworskiego znajdował się grób lub grobowiec właścicieli majątku⁴.

⁴ Messtischblatt, nr 1166 Peest. Topografische Karte 1 : 25 000.

7. Wotywny statki śmierci

Pomorskim zwyczajem kultu bądź pamięci o śmierci były wotywny statki umarłych, zwane także statkami umarłych bądź statkami kościelnymi. Odnoszono się do nich z wielkim szacunkiem, skoro wieszano je w kościołach albo przechowywano na honorowym miejscu w domach. Zastępowały one zmarłym na morzach żeglarzom cmentarny nagrobek. Mówiło się, że jest to „niewątpliwie upamiętnienie piękniejsze niż pomnik nagrobny” (Gliwie 1936: 263).

Zwyczaj ten prawdopodobnie wywodzi się z czasów pogańskich, kiedy to właściciel statku – żeglarz – ofiarował go bóstwu, spodziewając się w zamian opieki dla siebie i swoich marynarzy. Był on powszechny na całym Pomorzu, szczególnie w pasie wybrzeża.

Statki znajdowały się niemal w każdym kościele wybrzeża, w każdej miejscowości portowej, rybackiej, a więc wszędzie tam, gdzie mieszkali ludzie związani z żeglarstwem. Statki niejednokrotnie wykonywali sami żeglarze podczas długich rejsów. Miały one dla nich wyjątkowe znaczenie. Świadczyć o tym może zdarzenie związane ze statkami z Rusinowa. W 1800 roku dwóch marynarzy w Gdańsku zostało zwolnionych, gdyż podczas rejsu budowali owe statki. Jednak nie mieli zamiaru porzucić swoich modeli, dlatego też zbudowali nosidła na wzór lektyki, umieścili w niej stateczki i powędrowali do darłowskiego urzędu. W 1936 roku statki wciąż jeszcze wisiały w kościele w **Rusinowie** (Gliwie 1936: 263).

8. Bramki cmentarne

Niezwykle ciekawym elementem cmentarza są zachowane zabytkowe bramki i furty w jego ogrodzeniu. Te interesujące obiekty małej architektury w większości powstawały już w późnym średniowieczu. Podstawowym zadaniem bramek i furt było zabezpieczenie terenu cmentarnego przed zwierzętami. Wznoszono je podobnie jak tutejsze gotyckie kościoły z kamienia polnego i cegły (Ober 2002: 235). Konstrukcyjnie są to zwykle dwa masywne słupy oraz łączący je łuk ponad otworem przejazdu. W licu muru stosowano szereg elementów dekoracyjnych.

Bramka przykościelna w **Łacku** – jedyna zachowana na terenie gminy – wydaje się być znacznie późniejsza od wzniesionego w 1475 roku miejscowego kościoła. Stanowi odcinek muru wkomponowane-

go w ogrodzenie z kamieni polnych i fragmentów nagrobków złożonych na tle szpaleru pomnikowych lip. Jej wystrój uzupełnia półkolistie zamknięty otwór przejazdu, fryz wnękowy oraz dwie wnęki. Zwieńczona jest daszkiem pulpitowym krytym dachówką (Tabl. I: A).

9. Pomniki poświęcone poległym

Na pomorskich cmentarzach obok pojedynczych mogił w centralnych punktach wsi, na rozstajach dróg, przy kościołach, a także ich wnętrzach do dzisiaj znajdują się pomniki – symboliczne groby ludzi, w większości żołnierzy, którzy polegli podczas I wojny światowej. Były one swoistego rodzaju prośbą, wołaniem do przechodniów o złożenie symbolicznej ofiary, o pamięć, o modlitwę, by dusza zmarłego zaznała spokoju. Wznoszono je tuż po zakończeniu działań wojennych, a także w latach 20. i nawet 30. XX wieku.

Fundatorami obiektów i inicjatorami ich powstania były najczęściej gminy, także właściciele majątków, szczególnie wówczas, gdy polegli członkowie ich rodzin, oraz pastory, którzy z ambon nawoływali lokalną społeczność do zbierania funduszy na budowę pomników dla swoich bohaterów. Ich twórcami byli miejscowi artyści lub lokalne zakłady kamieniarskie, które wykorzystywały miejscowy budulec – twardy granit – symbol trudu i potęgi. Choć zastrakują dużą rozpiętością form artystycznych, wznoszono je według określonych wzorników (Walasek, Wójcik 2002: 306). Najbardziej rozpowszechnioną formą upamiętnienia jest kamienny postument (blok), obelisk, piramida, głaz narzutowy (pojedynczy lub kompozycja głazów), stella, rzeźba figuralna i tablica epitafijna.

Na omawianym terenie zachowały się jedynie postumenty pomników – prostopadłościowe i cylindryczne bloki kamienne o uproszczonym kształcie. Ten ostatni, w formie kolumny z wyraźnym podziałem na część cokołową, trzon i zwieńczenie, znajduje się na terenie przykościelnym w **Postominie** (Tabl. IV: A). Trzon od frontu wypełnia płaskorzeźba ukazująca prawym profilem dynamiczną postać kroczącego na boso żołnierza (ikonograficznie nawiązuje do przedstawienia siewcy). Na odwrocie kolumny znajduje się uproszczona forma krzyża żelaznego, prawdopodobnie wypełnionego rytami nazwisk poległych żołnierzy (dziś nieczytelne). Zwieńczenie jest współczesne, w miejscu niezachowanej, przypuszczalnie pełnoplastycznej kompozycji rzeźbiarskiej ustawiona jest stojąca

figura Madonny. Figura Madonny znajduje się także na zachowanym cokole pomnika w **Chudaczewie**. Pomnik w **Łacku** został posadowiony na dwustopniowej kamiennej podmurówce. Jego prostopadłościenną bryłę, wykonaną w formie kapliczki zwieńczonej krzyżem, wypełnia obecnie figura Matki Boskiej Różańcowej. W **Pieńkowie** zachował się tylko graniasty cokół pomnika poległych. Został on przeniesiony z pierwotnego miejsca i, jak wspomniano wyżej, złożony poza obrębem dawnego cmentarza.

Na zachowanych przykładach pomników ofiar I wojny światowej dostrzec można daleko idący proces ich przekomponowania w nowe formy. Pomniki stają się bowiem wiejskimi kapliczkami, które obecnie służą parafianom do celów kultowych.

10. Lapidaria

Cmentarze, o których była mowa, niemal zupełnie zniknęły po II wojnie światowej. Szczególnie dotkliwa akcja likwidowania cmentarzy poewangelickich miała miejsce na początku lat 60. XX wieku i ... później. Zniszczono wówczas i oszabrowano grobowce rodzinne, rozkradziono większość cennych kamiennych płyt nagrobkowych, które następnie sprzedawano do zakładów kamieniarskich, aby tam po przeszlifowaniu lica z wyrytą inskrypcją, uzyskać nowy materiał nagrobkowy. Krzyże żeliwne oraz żeliwne ogrodzenia grobów odłamywano od cementowych cokołów i wywożono na złomowiska. Mniej wartościowe elementy grobów niszczone za pomocą ciężkiego sprzętu, spychając je i wyrzucając do pobliskich zapadlin, rowów, poza ogrodzenie. Cmentarz przestawał być miejscem kultu zmarłych, powoli stając się miejscem spotkań i libacji miejscowej społeczności.

Aby położyć kres całkowitego zniszczenia „tego co niemieckie”, od kilkunastu już lat na terenie dawnego powiatu sławieńskiego tworzy się lapidaria – pomniki tolerancji dla ludzi, którzy niegdyś mieszkali na tej ziemi i na niej spoczęli⁵.

---

⁵ W pobliskim Darłowie założono dwa lapidaria – jedno posadowiono na miejscu przypadkowo odkrytej zbiorowej mogiły żołnierzy z nieznanymi czasami na cmentarzu obok kościoła św. Gertrudy, drugie na dawnym cmentarzu przy tutejszym kościele Mariackim. Lapidaria powstały również w gminie Darłowo – na terenie dawnych cmentarzy przykościelnych w Bukowie Morskim i Cisowie.

Tu, na Ziemi Postomińskiej kilka lat temu proboszcz miejscowej parafii porządkując teren przy kościele w **Pieńkowie**, stworzył namiastkę lapidarium. Przeniesiono wówczas i złożono między dwa wiekowe drzewa cokolwiek pomnika ofiar I wojny światowej, płytę epitafijną Eleonory M. Belivegni oraz wykonany z białego marmuru ozdobny krzyż Elisabeth von Below. Dzisiaj niestety ręka wandalę sięgnęła po ostatni relikwiarz przeszłości. Marmurowy krzyż, który jest całkowicie potłuczony, wrzucono na płytę epitafijną Majorowej, znacznie ją uszkadzając.

11. Zakończenie

W niniejszym tekście starano się zwrócić uwagę na różnorodne formy sztuki nagrobkowej występującej na Ziemi Postomińskiej. Ta sztuka jeszcze istnieje i jest niepowtarzalna. Dotychczas w gminie oprócz jednego lapidarium, być może przypadkowo powstałego, nie zrobiono wiele, ażeby ochronić dawne cmentarze (Tabl. IV: B), które są dla nas wyrazem pamięci o zmarłych, ale również źródłem historii tej ziemi. Może kiedyś napiszemy – „ocalone od niepamięci”. Oby tak się stało!

Bibliografia

- BONOWSKA M. 1999a. Dawna sztuka cmentarna w powiecie słupskim, [w:] *Problemy współczesnej tanatologii. Medycyna, antropologia kultury, humanistyka. Materiały III Krajowej Konferencji TANATOS '99*, J. Kolbuszewski (red.). Wrocław: Wydawnictwo WTN, 163–170.
- BONOWSKA M. 1999b. Kult zmarłych na Pomorzu Zachodnim na przełomie XIX i XX wieku, [w:] *V Konferencja Słowińsko-Kaszubska. Materiał z konferencji, Rowy 4–5 wrzesień 1998 r.*, W. Łysiak (red.). Poznań: IEiAK UAM, MPŚ, 67–81.
- GLIEWE S. 1936. Toten – und Modellschiffe von der pommersche Wasserkante, *Unser Pommerland* 21(6): 261–268.
- KOSTRZEWSKI J. 1966. *Pradzieje Pomorza*, Wrocław: Ossolineum.
- OBER M. 2002. Zabytkowe bramki cmentarne na Pomorzu Zachodnim, [w:] *Nekropole, cmentarze, kirkuty Pomorza Zachodniego. Materiały z ogólnopolskiej konferencji. Szczecin 11–12 czerwca 2002*, A. Łazowski (red.). Szczecin: Szczecin-EXPO, 233–248.

W Domasłowicach i Słownie trwają jeszcze prace wykończeniowe. Lapidaria projektowane są także w wielu innych miejscowościach, m.in. w Polanowie.

- SPORS J. 1994. Starożytność i początkowy okres wczesnego średniowiecza, [w:] *Dzieje Sławna*, J. Lindmajer (red.). Słupsk: Urząd Miejski w Sławnie, WSP w Słupsku, 15–39.
- STECKMANN J. 1989. Marsow, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, T. 2, M. Vollack (red.). Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 1007–1009.
- UEBERSCHÄR E. 1972. Industrie, Gewerbe und Handel, [w:] *Der Kreis Neustettin. Ein pommersches Heimatbuch*, F. Stelter (red.). Würzburg: Holzner Verlag, 429–443.
- WALASEK L., WÓJCIK K. 2002. Upamiętnienia żołnierzy niemieckich poległych w I wojnie światowej, [w:] *Nekropole, cmentarze, kirkuty Pomorza Zachodniego. Materiały z ogólnopolskiej konferencji, Szczecin 11–12 czerwca 2002*, A. Łazowski (red.). Szczecin: Szczecin–EXPO, 303–315.

Friedhöfe in der Gemeinde Pustamin

Zusammenfassung

Die Gemeinde Postomino liegt im breiten Küstenstreifen zwischen der Ostsee und den Städten Darłowo, Sławno und Ustka. Auf ihrem Gebiet befinden sich viele größere und kleinere Friedhöfe, auf denen jahrhundertlang Beerdigungen stattgefunden haben.

Überreste der ältesten Friedhöfe kennen wir nur aus archäologischen Funden. Bis heute sind nur mittelalterliche Kirchhöfe erhalten geblieben. Die ältesten in Lanzig, Marsow, Peest und Stemnitz stammen wahrscheinlich aus dem 15. Jh., die in Kuddezow und Pennekow aus der Zeit der Jahrhundertwende 15/16. Jh. Die Kirchhöfe in Paalow und Rützenhagen wurden erst Anfang des 17. Jh. angelegt.

Die meisten Friedhöfe werden heute nicht mehr zu Beisetzungen der Verstorbenen benutzt, Sie sind nur noch mit Gras bewachsene Plätze. Alte Kreuze, Grabmäler und Grabhügel wurden in den 60-er und 70-er Jahren des vorigen Jahrhunderts entfernt, übriggeblieben sind nur wenige Reste, archaische Pläne und Fragmente der Ausstattung.

1773 gab Friedrich d. Grosse ein Gesetz heraus: das Verbot von Beisetzungen auf Kirchplätzen. Seit der Zeit wurden Friedhöfe ausserhalb der Orte angelegt. Bedingt war dieses Gebot durch die dynamische Entwicklung der Städte und Dörfer, die wachsende Bevölkerungsdichte und die nicht ausreichenden sanitären Bedingungen.

In der Gemeinde Pustamin entstanden die ersten Friedhöfe schon Anfang des 19. Jh., wie z.B. in Stemnitz und Wilhelmine (1838).

Dieses Datum befindet sich auf dem Torpfeiler des Einganges. Im Laufe des 19. Jh. entstanden Friedhöfe in Lanzig, Marsow, Pustamin, ein 2. in Stemnitz, gegenüber dem ersten. Aus der Zeit der Jahrhundertwende (19.–20.Jh.) stammen die Friedhöfe in Kuddezow, Nitzlin, Pennekow und Peest.

Der Autor sprach auch über Grabkapellen, Friedhofstore, Kriegerdenkmäler zu Ehren der Gefallenen des I. Weltkrieges, über die Problematik der Grabsteinformen und der jetzt so „modernen“ Lapidarien.